

ปารู้ ป่าเห็น ป่าเป็นห่วง:

ชีวิตสามัญ กับ “ป่าข้างบ้าน” ในฐานะแม่แบบทางวัฒนธรรม

บทนำ

ในยามบ่ายที่เจียบสงบ หญิงสูงวัยคนหนึ่งยืนนิ่งอยู่หลังหน้าต่าง เธอแหวกม่านออก เล็กน้อยและทอดสายตาข้ามรั้วไปยังบ้านฝั่งตรงข้าม เห็นเด็กนักเรียนกลับบ้านหลังเลิกเรียน เห็น หญิงสาวที่เพิ่งย้ายเข้ามาใหม่กำลังขนของเข้าบ้าน และเห็นผ้าที่ตากไว้ของอีกบ้านหนึ่งยังไม่ถูกเก็บ ทั้งที่ฝนกำลังตั้งเค้าอยู่ไกล ๆ สายตานั้นดูเหมือนไม่มีอะไร นอกจากความเคยชินของคนที่อยู่บ้านมานานพอจะรู้จังหวะชีวิตของละแวกนี้ แต่ในเวลาเดียวกัน การมองออกไปจากหลังหน้าต่างนี้ยังเป็นการบันทึกและจัดระเบียบข้อมูลอย่างเจียบ ๆ ว่าใครกำลังทำอะไร ใครอยู่ในกรอบ ใครเริ่มผิดจังหวะ และใครอาจกำลังทำสิ่งที่ไม่ควรทำ

การส่งแกงถ้วยเล็ก ๆ ข้ามรั้วให้ในตอนเย็นอาจดูเหมือนน้ำใจธรรมดาของเพื่อนบ้าน แต่คำถามที่ตามมา เช่น “ย้ายมาอยู่คนเดียวไม่กลัวเหงาหรือ” หรือ “ทำไมวันนี้กลับบ้านช้าจัง” ทำให้ความหวังดีนั้นไม่เคยเป็นเพียงความหวังดีล้วน ๆ เพราะภายในน้ำเสียงที่อ่อนโยนมักมีการประเมิน ตักเตือน และจัดวางผู้อื่นอยู่ด้วยเสมอ “ป่าข้างบ้าน” ในความหมายนี้จึงไม่ใช่แค่หญิงสูงวัยที่อยู่บ้านติดกัน หรือคนที่ชอบบรู๊เรื่องของคนอื่นมากเป็นพิเศษ แต่เป็นแม่แบบ (archetype) ทางวัฒนธรรมของสายตาทางสังคมที่คอยเฝ้ามองชีวิตสามัญของผู้คน อันทำให้เราตระหนักว่าชีวิตประจำวันไม่เคยเป็นเพียงพื้นที่ส่วนตัว แต่ยังเป็นพื้นที่ที่การดูแลและการควบคุมถักพันกันอย่างแนบเนียน

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์ “ป่าข้างบ้าน” ในฐานะตัวละครทางวัฒนธรรมที่เผยให้เห็นการเมืองของชีวิตประจำวัน ผ่านสายตาที่เฝ้ามอง คำพูดที่ดูเล็กน้อย การนินทา ข่าวดู และท่าทีของความหวังดีที่อาจกลายเป็นสิทธิในการล่วงล้ำชีวิตผู้อื่นได้โดยไม่รู้ตัว คำถามสำคัญจึงไม่ใช่เพียงว่าเหตุใดป่าข้างบ้านจึงชอบสอดส่องชีวิตคนอื่น แต่คือเหตุใดสังคมจึงมอบความชอบธรรมให้การสอดส่องบางแบบในนามของความห่วงใย ความเป็นผู้ใหญ่ หรือความเป็นคนกันเอง และเมื่อแม่แบบของ “ป่าข้างบ้าน” ไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในละแวกบ้าน แต่ปรากฏได้ทั้งในที่ทำงาน ชุมชน และโลกออนไลน์ เราอาจต้องถามใหม่ว่า ชีวิตประจำวันที่ถูกธรรมดาที่ปลอดจากอำนาจจริงหรือ หรือแท้จริงแล้วมันคือพื้นที่ซึ่งอำนาจทำงานอย่างเจียบที่สุด แนบเนียนที่สุด และบางครั้งก็ใกล้ชิดเรามากที่สุด

ป่าข้างบ้านในฐานะสายตาของสังคม

ในสังคมไทย การสอดส่องในชีวิตประจำวันมักไม่ได้ปรากฏในรูปของการจับผิดอย่างเปิดเผย แต่มักจะแฝงตัวอยู่ในท่าทีที่แสนจะธรรมดาของการมอง การถาม และการเอ่ยถึงชีวิตของผู้อื่นอย่างผ่าน ๆ สายตาที่มองว่าใครกลับบ้านดึก ใครคบหากับใคร ใครปล่อยให้บ้านไม่เรียบร้อย หรือใครใช้ชีวิตไม่เหมือนคนอื่น อาจดูเหมือนไม่มีน้ำหนักมากนักเมื่อเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว แต่เมื่อสายตาเหล่านี้เชื่อมต่อกันเป็นเครือข่าย มันจะกลับกลายเป็นระบบตรวจตราที่ไม่ต้องมีกฎหมายรองรับ ทว่ามีพลังกดดันทางสังคมคอยบังคับใช้อย่างเงียบ ๆ ในแง่นี้ สายตาของ “ป่าข้างบ้าน” จึงใกล้เคียงกับอำนาจแบบวินัยที่ไม่ได้ทำงานผ่านการใช้กำลังโดยตรง โดยทำงานผ่านการทำให้ผู้คนรู้สึกว่ามันเองกำลังถูกมองและอาจถูกตัดสินอยู่เสมอ (Foucault, 1977)

สิ่งที่ทำให้สายตาของ “ป่าข้างบ้าน” มีพลัง คือการไม่ปรากฏตัวในฐานะอำนาจโดยตรง ในทางตรงกันข้าม สายตานี้มักมาในรูปของความคุ้นเคย ความเป็นผู้ใหญ่ และความหวังดี คำพูดอย่าง “ก็ป่าเป็นห่วงนะ” หรือ “เห็นเป็นลูกเป็นหลานเลยเตือน” ทำให้การสอดส่องดูเหมือนเป็นเรื่องธรรมดา เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ในละแวกบ้าน แต่ความเป็นธรรมชาตินี้เองที่ทำให้อำนาจทำงานได้แนบเนียน เพราะมันเปลี่ยนการเฝ้ามองให้กลายเป็นการดูแล และเปลี่ยนการล่วงล้ำให้กลายเป็นความปรารถนาดี สายตาของ “ป่าข้างบ้าน” จึงไม่ได้เพียงมองเห็น แต่ยังบันทึกจำแนก และแปลความหมายชีวิตของผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา คนที่กลับบ้านดึกอาจถูกมองว่าเป็น “เด็กเถลไถล” ผู้หญิงที่อาศัยอยู่คนเดียวอาจถูกมองว่า “น่าสงสัย” ส่วนคนที่ดูแลครอบครัวไม่ครบถ้วนตามแบบแผนอาจถูกตัดสินว่า “ไม่เอาไหน” การมองของป่าจึงไม่ใช่การสังเกตอย่างเป็นกลาง หากแต่เป็นการจัดวางผู้คนลงในแผนที่ทางศีลธรรมว่าใครเรียบร้อย ใครน่าไว้วางใจ ใครน่าเป็นห่วง และใครเริ่มออกนอกกรอบ ตรงนี้ทำให้ “ป่าข้างบ้าน” ไม่ใช่เพียงผู้มอง แต่ยังเป็นผู้ร่วมผลิตระเบียบทางศีลธรรมในชีวิตประจำวัน ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของวีนา ดาส (Veena Das) ที่ชี้ให้เห็นว่าความรุนแรงและอำนาจไม่ได้อยู่ภายนอกชีวิตสามัญ แต่มักจะฝังตัวอยู่ในความสัมพันธ์ คำพูด และการกระทำเล็กน้อยที่ดูเหมือนธรรมดา (Das, 2007)

ภายใต้สายตาของบ้านนั้น สิ่งที่เคยเป็นเรื่องส่วนตัวจึงอาจกลายเป็น “เรื่องของคนอื่น” ได้อย่างง่ายดาย ความสัมพันธ์ที่ไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางเพศและครอบครัว การอยู่คนเดียว การแต่งตัว การกลับบ้านผิดเวลา หรือการเลือกใช้ชีวิตต่างไปจากคนส่วนใหญ่ ล้วนสามารถถูกดึงเข้าสู่พื้นที่ของการพูดถึง ดีความ และตัดสินได้ทั้งสิ้น ความแตกต่างของการใช้ชีวิตจึงไม่เคยเป็นเพียงความแตกต่างของปัจเจก แต่กลายเป็นจุดที่สังคมใช้ตรวจสอบว่าใครยังอยู่ในกรอบของความดีงาม และใครกำลังเคลื่อนออกไปสู่พื้นที่ที่น่าสงสัย การมองของป่าข้างบ้านจึงเกี่ยวข้องกับการสร้างเส้นแบ่งทางศีลธรรมระหว่างสิ่งที่ถือว่าเหมาะสมกับสิ่งที่ถูกทำให้ดูผิดที่ผิดทาง (Douglas, 1966) ในแง่นี้ “ป่าข้างบ้าน” ทำหน้าที่คล้ายเครื่องตรวจวัดทางศีลธรรมของสังคม เธอไม่ได้สร้างบรรทัดฐานขึ้นมาเองทั้งหมด แต่เป็นผู้ช่วยทำให้บรรทัดฐานเหล่านั้นมีชีวิตอยู่ในรายละเอียดเล็ก ๆ ของ

ชีวิตประจำวัน การมอง การถาม การเตือน และการเอาไปพูดต่อ ล้วนเป็นปฏิบัติการที่ทำให้สิ่งที่สังคมเห็นว่า “ถูกต้อง” ได้รับการยืนยันซ้ำ และทำให้สิ่งที่เบี่ยงออกจากกรอบถูกทำเครื่องหมายว่าเป็นปัญหา

ดังนั้น เมื่อเราถูกสายตาของ “ป้าข้างบ้าน” จับจ้อง เราไม่ได้เพียงถูกมองในความหมายธรรมดา แต่ถูกวางไว้ในชุดความคิดที่มีคำตัดสินรอก่อนแล้วว่า เราควรเป็นใคร ควรใช้ชีวิตอย่างไร และควรระวังไม่ให้ใครมองเราแบบไหน อำนาจของป้าข้างบ้านจึงไม่ได้อยู่ที่การบังคับอย่างแข็งกร้าว แต่อยู่ที่ความสามารถในการทำให้ผู้คนค่อย ๆ ปรับตัวเข้าหาบรรทัดฐานโดยไม่รู้ตัว เพราะรู้ดีว่าแม้ไม่มีใครสั่งตรง ๆ ก็ยังมีสายตาบางคู่คอยเฝ้ามองอยู่เสมอ

เมื่อป้าข้างบ้านคือแม่แบบทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม “ป้าข้างบ้าน” ไม่จำเป็นต้องเป็นหญิงสูงวัยที่ยืนอยู่หลังม่านเสมอไป หากพิจารณาให้กว้างขึ้น เธอคือแม่แบบทางวัฒนธรรมที่สามารถเคลื่อนย้ายไปตามพื้นที่และความสัมพันธ์ต่าง ๆ ได้ อาม่าร้านโชห่วยที่รู้ว่าใครซื้ออะไร ใครเป็นลูกใคร และบ้านไหนกำลังมีเรื่องยุ่งยากหน้าหมู่บ้านที่ถามว่าทำไมกลับดึกหรือพาใครเข้ามาด้วย หรือพี่สาวที่นั่งหลังโต๊ะทำงานซึ่งมักจะเอ่ยกับคุณว่า “อย่าว่าพี่อย่างนั้นอย่างนี้เลยนะ แต่...” ล้วนเป็นการปรากฏตัวของ “ป้าข้างบ้าน” ในรูปลักษณะที่ต่างกันออกไป

สิ่งที่เชื่อมโยงคนเหล่านี้เข้าด้วยกันไม่ใช่เพศ วัย หรือสถานะทางสังคมแบบตายตัว แต่คือตำแหน่งแห่งที่ทางวัฒนธรรมที่พวกเขาเข้าไปยืนอยู่ นั่นคือตำแหน่งของผู้ที่รู้สึกว่าคุณมีสิทธิ์มอง มีสิทธิ์ถาม มีสิทธิ์เตือน และบางครั้งมีสิทธิ์ตัดสินชีวิตของผู้อื่น ในนามของความหวังดี ความเป็นผู้ใหญ่ ความเป็นคนคุ้นเคย หรือความเป็นคนที่ “เห็นมาก่อน” การพูดเช่นนี้จึงเป็นมากกว่าการแสดงความคิดเห็นส่วนตัว นั่นคือการอ้างสิทธิ์บางอย่างเหนือชีวิตของผู้อื่นอย่างแนบเนียน

ในแง่นี้ “ป้าข้างบ้าน” จึงไม่ใช่บุคคล แต่คือบทบาทที่ใครก็สามารถสวมใส่ได้ เมื่อคนคนนั้นวางตนเองไว้ในฐานะผู้เฝ้ามองและผู้จัดระเบียบชีวิตของคนอื่น บทบาทนี้อาจเกิดขึ้นในครัวเรือน ละครบ้าน ที่ทำงาน โรงเรียน หรือพื้นที่สาธารณะอื่น ๆ โดยไม่จำเป็นต้องมีอำนาจอย่างเป็นทางการ เพราะอำนาจของ “ป้าข้างบ้าน” ไม่ได้มาจากตำแหน่ง แต่มาจากความชอบธรรมทางวัฒนธรรมที่เปิดให้บางคนพูดแทนบรรทัดฐานของสังคมได้ แม่แบบของป้าข้างบ้านจึงมีพลังเพราะมันทำงานผ่านสิ่งเล็กน้อยที่ดูไม่เป็นอันตราย การถามไถ่ การเตือน การแซว การหัก หรือการเล่าเรื่องของคนอื่นต่อ อาจดูเหมือนเป็นเพียงปฏิสัมพันธ์ธรรมดา แต่ในหลายกรณี สิ่งเหล่านี้คือกลไกที่ทำให้บรรทัดฐานทางสังคมยังคงมีชีวิตอยู่ในรายละเอียดของชีวิตประจำวัน

ดังนั้น “ป้าข้างบ้าน” ในฐานะแม่แบบทางวัฒนธรรมจึงไม่ได้บ่งบอกว่าใครเป็นป้าโดยเพศและวัยเพียงเท่านั้น แม่แบบทางวัฒนธรรมนี้ชี้ให้เห็นว่ามีบทบาทบางแบบในสังคมที่เปิดให้ผู้คนอ้างสิทธิ์ในการมอง พูด และตัดสินชีวิตของผู้อื่นได้ในนามของความหวังดี บทบาทนี้อาจช่วยสร้าง

ความใกล้ชิด ความรู้สึกเป็นชุมชน และการดูแลกันในบางสถานการณ์ แต่ในเวลาเดียวกัน ก็อาจกลายเป็นกลไกที่กดทับ ทำให้ผู้คนต้องระวังตัว และค่อย ๆ ปรับชีวิตของตนให้สอดคล้องกับสายตาของคนอื่นโดยไม่รู้ตัว

ความพรมัวของการดูแลและการกดทับ

“ป้าข้างบ้าน” ส่งแกงถ้วยเล็ก ๆ มาให้ในตอนค่ำ พร้อมกับพูดว่า “กินเถอะ จะได้ไม่ต้องเหนื่อยทำอะไร” การกระทำเช่นนี้ดูเหมือนเป็นน้ำใจทั่วไป เป็นความเอื้อเฟื้อที่ทำให้ละแวกบ้านยังมีความอบอุ่นและไม่กลายเป็นพื้นที่ของคนแปลกหน้าโดยสมบูรณ์ ทว่าในเช้าวันถัดมา ป้าคนเดิมอาจถามเสียงดังผ่านรั้วว่า “เมื่อคืนกลับดึกนะ ออกไปไหนมาอีก” ประโยคหลังนี้ทำให้แกงถ้วยเล็ก ๆ เมื่อคืนไม่ได้เป็นเพียงของกินอีกต่อไป แต่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ที่มีสายตา คำถาม และการติดตามชีวิตของผู้อื่นแทรกอยู่ด้วย

ความสัมพันธ์แบบนี้ทำให้การดูแลและการกดทับไม่อาจแยกจากกันได้อย่างเด็ดขาด ในด้านหนึ่ง ป้าข้างบ้านอาจเป็นคนที่คอยให้ความช่วยเหลือ เป็นคนเตือนให้เก็บผ้าก่อนฝนตก เป็นคนแบ่งอาหารในวันที่เราเหนื่อยล้า หรือเป็นคนที่สังเกตเห็นความผิดปกติ แต่ในอีกด้านหนึ่ง ความใกล้ชิดแบบเดียวกันก็อาจเปิดทางให้การถาม การเตือน และการเป็นห่วงคอย ๆ กลายเป็นการมอบสิทธิในการล่วงล้ำชีวิตส่วนตัว ความหวังดีจึงไม่ได้เป็นสิ่งบริสุทธิ์หรือไรอำนาจ แต่ยังเป็นความสัมพันธ์ที่มีทั้งการเกื้อกูลและการกดทับดำรงอยู่พร้อมกัน ในแง่นี้ ของที่ถูกส่งข้ามรั้วจึงไม่ใช่เพียงของกิน แต่เป็นเครื่องหมายของความสัมพันธ์ทางสังคม การให้ การแบ่งปัน และการช่วยเหลือมักสร้างความผูกพันบางอย่างระหว่างผู้ให้กับผู้รับ ขณะเดียวกันก็อาจสร้างความคาดหวังว่า ผู้รับควรเปิดเผยชีวิตบางส่วน ควรยอมรับคำถามบางแบบ หรือควรอยู่ในกรอบของความสัมพันธ์ที่ผู้ให้รู้สึกว่ามีสิทธิเข้าถึงได้ สิ่งที่ถูกให้และถูกแบ่งปันในสังคมไม่เคยเป็นกลางโดยสมบูรณ์ หากเกี่ยวข้องกับการสร้างขอบเขต ความเป็นพวกเดียวกัน และการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน (Mauss, 1990)

สิ่งที่น่าสนใจจึงไม่ใช่การตัดสินว่า “ป้าข้างบ้าน” เป็นผู้ดูแลหรือผู้ควบคุม แต่คือการเห็นว่าทั้งสองบทบาทมักเกิดขึ้นพร้อมกันในชีวิตประจำวัน ปัญหาไม่ได้อยู่ที่การดูแลกัน แต่อยู่ที่จุดซึ่งการดูแลเริ่มเปลี่ยนเป็นการถือสิทธิ์เหนือชีวิตของผู้อื่น จุดที่คำว่า “เป็นห่วง” กลายเป็นเหตุผลของการซักถาม จุดที่ความใกล้ชิดกลายเป็นข้ออ้างของการตัดสิน และจุดที่ความเป็นคนกันเองทำให้การล่วงล้ำดูไม่รุนแรง ทั้งที่อาจสร้างแรงกดดันอย่างลึกซึ้งต่อผู้ถูกมอง

ด้วยเหตุนี้ ชีวิตสามัญจึงไม่ใช่พื้นที่ที่ปลอดภัยจากอำนาจ ตรงกันข้าม อำนาจจำนวนมากทำงานอยู่ในรูปแบบที่อ่อนโยน คั่นเคย และดูไม่เป็นอันตรายที่สุด ความรุนแรงในความหมายของดาลไม่ได้จำเป็นต้องปรากฏเป็นเหตุการณ์ใหญ่หรือบาดแผลที่มองเห็นได้เสมอไป แต่อาจแทรกอยู่ในคำพูด ความสัมพันธ์ และกิจวัตรเล็ก ๆ ที่ผู้คนต้องเผชิญซ้ำแล้วซ้ำเล่าในชีวิตประจำวัน (Das,

2007) แม่แบบของ “ป่าข้างบ้าน” จึงเผยให้เห็นว่า การเมืองของสังคมไม่ได้อยู่เฉพาะในรัฐสภา บนท้องถนน หรือในพื้นที่ของอำนาจทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังดำเนินอยู่หลังรั้วบ้าน ในครัวเรือน บนโต๊ะอาหาร และในคำถกเถียงธรรมดาที่อาจทำให้ผู้ถูกถามรู้สึกว่าการเมืองของตนไม่เคยเป็นของตนเองอย่างเต็มที่

การนิเทศ ข่าวลือ และการเมืองของความเปราะบาง

เสียงกระซิบที่ลอดผ่านรั้วบ้าน หรือบทสนทนาสั้น ๆ หน้าร้านโชห่วย มักถูกมองว่าเป็นเพียงเสียงรบกวนของชีวิตประจำวัน เป็นเรื่องเล็กน้อยที่ไม่ควรถือเป็นสาระสำคัญ แต่ในความเป็นจริง เสียงเหล่านี้คือร่องรอยของอำนาจที่ทำงานอย่างแผ่วเบา การนิเทศไม่ได้เป็นเพียงการส่งต่อเรื่องราวจากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง เพราะยังเป็นการจัดวางตำแหน่งทางศีลธรรมให้กับผู้ที่ถูกพูดถึง ว่าใครปกติ ใครน่าสงสัย ใครน่าเห็นใจ ใครน่าตำหนิ และใครกำลังเคลื่อนออกจากวงของการยอมรับ การนิเทศเป็นการผลิตคำตัดสินในรูปแบบที่ไม่ต้องประกาศตัวว่าเป็นคำตัดสิน ประโยคอย่าง “ไม่ได้ว่าอะไรนะ แต่เห็นกลับดึกบ่อย ๆ” หรือ “ก็แค่เป็นห่วง ไม่รู้ไปคบใครอยู่” อาจฟังเหมือนการพูดคุยธรรมดา แต่คำพูดเหล่านี้ค่อย ๆ สร้างกรอบการรับรู้บางอย่างขึ้นมา เมื่อถูกพูดซ้ำ เล่าต่อ และเติมรายละเอียดเข้าไปเรื่อย ๆ ชีวิตของคนคนหนึ่งก็อาจถูกแปรให้กลายเป็นเรื่องเล่าที่เจ้าตัวไม่ได้เป็นผู้ควบคุมอีกต่อไป

จากการนิเทศ ข่าวลือจึงสามารถเกิดขึ้นได้ไม่ยาก ข่าวลือมีพลังตรงที่มันไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ตัวเองด้วยหลักฐานอย่างเคร่งครัด แต่อาศัยการยอมรับร่วมกันของผู้ฟัง ความคลุมเครือและความน่าจะเป็นในสายตาของชุมชน เช่น เมื่อมีเสียงพูดว่าหญิงสาวคนหนึ่งกลับบ้านดึกบ่อยครั้ง เรื่องเล่านี้อาจตรึงเธอไว้ในพรมแดนทางศีลธรรมบางแบบ เธออาจถูกมองว่าเป็นคนที่เยือกเย็นเกินไป มีความสัมพันธ์ลับ ๆ หรือรับงานแหวกศีลธรรม ทั้งที่ในความเป็นจริง เธออาจเพียงทำโอที หรือทำงานพาร์ทไทม์รอบดึก กระนั้น ข่าวลือก็อาจมีพลังมากกว่าข้อเท็จจริง เพราะมันสร้างภาพจำร่วมที่ยากจะลบออกจากความเข้าใจของผู้คน ในแง่นี้ ข่าวลือไม่ได้เพียงบิดเบือนความจริง แต่สร้าง “ความจริงทางสังคม” ขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง ความจริงชนิดนี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนหลักฐานที่ตรวจสอบได้เท่านั้น แต่ตั้งอยู่บนความเชื่อของผู้พูด ความพร้อมจะเชื่อของผู้ฟัง และบรรทัดฐานที่มีอยู่แล้วในสังคม

ผลลัพธ์ของการนิเทศและข่าวลือจึงไม่ใช่เพียงการทำให้ใครบางคน “เสียหน้า” แต่ยังเป็น การสร้างความเปราะบางให้กับชีวิต เมื่อทุกการเคลื่อนไหวอาจถูกตีความใหม่ ทุกความสัมพันธ์อาจถูกเล่าต่อ และทุกพฤติกรรมที่ต่างจากคนส่วนใหญ่อาจกลายเป็นหลักฐานของความน่าสงสัย ผู้คนย่อมต้องใช้ชีวิตภายใต้ความระแวงว่าตนเองจะถูกมอง ถูกพูดถึง และถูกจัดวางไว้ในเรื่องเล่าแบบใด กล่าวได้ว่าความเปราะบางนี้เกิดจากความเป็นไปได้ตลอดเวลาที่ชีวิตของเราจะถูกผู้อื่นเล่าแทน

ดังนั้น การนิเทศและข่าวลือจึงเป็นการเมืองระดับจุลภาคที่ทำงานได้โดยไม่ต้องอาศัยรัฐกฎหมาย หรือสถาบันทางการใด ๆ มารองรับ “ป้าข้างบ้าน” ในที่นี้จึงไม่ได้เป็นเพียงผู้ส่งต่อข่าว แต่เป็นผู้ร่วมสถาปนาความจริงในชีวิตประจำวัน เธออาจไม่ได้มีอำนาจในการลงโทษอย่างเป็นทางการ แต่มีอำนาจในการทำให้ใครบางคนถูกมองแบบหนึ่ง ถูกจำแบบหนึ่ง และถูกผลักออกไปยืนในตำแหน่งที่เปราะบางกว่าที่เคยเป็น

ป้าข้างบ้านในโลกออนไลน์

ในพื้นที่ออนไลน์ของไทย “ป้าข้างบ้าน” ไม่ได้หายไปพร้อมกับรั้วบ้านหรือร้านโชห่วย หากกลับมามีชีวิตใหม่ในรูปของมุกตลก มีม และคอมเมนต์ที่แพร่กระจายอยู่ตามโซเชียลมีเดีย โพสต์ที่ขึ้นต้นว่า “ป้าข้างบ้านบอกว่า...” หรือมีมฟีเพ็ญ “อย่าหาว่าพี่สอนเลยนะ” จาก *ไดอารี่ตุ๊ดซี่ส์ เดอะซีรีส์* ล้วนทำงานในฐานะภาพแทนของคนที่ชอบออกความเห็นต่อชีวิตผู้อื่นโดยไม่ได้รับเชิญ ความขำขันของมีมเหล่านี้เกิดจากการที่ผู้คนจำแม่แบบนี้ได้ทันที เพราะต่างคุ้นเคยกับน้ำเสียงของคนที่พูดเหมือนหวังดี แต่ขณะเดียวกันก็กำลังตัดสิน กำกับ หรือสั่งสอนชีวิตของคนอื่นอยู่ในที่

มีมฟีเพ็ญ “อย่าหาว่าพี่สอนเลยนะ”

<https://www.sanook.com/movie/59005/gallery/350189/>

อย่างไรก็ตาม ความตลกของ “ป้าข้างบ้าน” ในโลกออนไลน์ไม่ได้ทำให้แม่แบบนี้หมดพลังลงตรงกันข้าม สายตาและน้ำเสียงของป้าข้างบ้านได้ย้ายจากรั้วบ้านเข้าสู่หน้าจอคอมพิวเตอร์และสมาร์ทโฟนแล้ว เมื่อใครบางคนโพสต์ภาพการแต่งตัว ความสัมพันธ์ อาหารการกิน การเที่ยวกลางคืน หรือการตัดสินใจส่วนตัวลงในโซเชียลมีเดีย คอมเมนต์อย่าง “ไม่กลัวดูไม่ดีเหรอ” “ลงแบบ

นี่คนอื่นจะคิดยังไง” หรือ “เตือนเพราะหวังดีนะ” ก็คือเสียงของป้าข้างบ้านที่กลับมาทำงานอีกครั้งในรูปแบบดิจิทัล

สิ่งที่เปลี่ยนไปคือ ขอบเขตของการมองและการพูดไม่ได้จำกัดอยู่แค่ละแวกบ้านทางกายภาพอีกต่อไป ในอดีต การนิเทศอาจวนเวียนอยู่ในวงสนทนาไม่กี่บ้าน หน้าร้านโชห่วย หรือป้อมยามหน้าหมู่บ้าน แต่ในโลกออนไลน์ การมองและการตัดสินสามารถขยายตัวไปสู่ผู้ชมจำนวนมากที่ไม่จำเป็นต้องรู้จักเจ้าของเรื่องเป็นการส่วนตัว “ป้าข้างบ้าน” จึงไม่ใช่เพียงเพื่อนบ้านอีกต่อไป แต่สามารถเป็นใครก็ได้ที่รู้สึกว่าคุณมีสิทธิ์ออกความเห็นต่อชีวิตของผู้อื่น เพียงเพราะชีวิตนั้นถูกมองเห็นบนพื้นที่สาธารณะดิจิทัล

โลกออนไลน์ทำให้ป้าข้างบ้านมีทั้งจำนวนมากขึ้นและอยู่ใกล้เรามากขึ้นกว่าเดิม ความเห็นหนึ่งอาจถูกกดถูกใจ ถูกแชร์ ถูกแคปหน้าจอ และถูกนำไปเล่าต่อในพื้นที่อื่น ๆ สิ่งที่เคยหนึ่งอาจเป็นเพียงเสียงกระซิบหลังรั้ว จึงกลายเป็นร่องรอยดิจิทัลที่ติดอยู่กับบุคคลและยากจะลบเลือนได้ง่าย ปรากฏการณ์นี้ถูกเรียกว่า การสอดส่องทางสังคม (social surveillance) ซึ่งไม่ได้เกิดจากรัฐหรือองค์กรขนาดใหญ่เท่านั้น แต่เกิดจากผู้ทั่วไปที่เฝ้ามอง ติดตาม และประเมินชีวิตของกันและกันในพื้นที่ออนไลน์ด้วย (Marwick, 2012) ความเปราะบางของชีวิตจึงไม่ได้ลดลงเมื่อผู้คนย้ายเข้าสู่โลกดิจิทัล แต่กลับเพิ่มขึ้นในรูปแบบใหม่ เพราะสิ่งที่ถูกพูดถึงในโลกออนไลน์สามารถแพร่กระจายได้รวดเร็วกว่า อยู่ได้นานกว่า และหลุดออกจากบริบทเดิมได้ง่ายกว่าเดิม คนคนหนึ่งอาจโพสต์ภาพเพียงเพื่อบันทึกชีวิตของตนเอง แต่ภาพนั้นอาจถูกอ่านใหม่ ตัดสินใหม่ และเล่าต่อในความหมายที่เจ้าตัวไม่อาจควบคุมได้ เช่นเดียวกับที่ ดาส ช่วยให้เราเห็นว่า ชีวิตสามัญเต็มไปด้วยร่องรอยของอำนาจที่แทรกอยู่ในคำพูดและความสัมพันธ์ โลกออนไลน์ก็ทำให้ร่องรอยเหล่านั้นถูกขยาย บันทึก และหมุนเวียนซ้ำอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น (Das, 2007)

ดังนั้น “ป้าข้างบ้าน” ในโลกออนไลน์จึงไม่ใช่เพียงการย้ายตัวละครจากชุมชนกายภาพเข้าสู่ชุมชนดิจิทัล แต่คือการเปลี่ยนรูปของสายตาทางสังคมจากหลังม่านและหลังรั้วไปสู่หน้าจอและช่องคอมเมนต์ ความหวังดี การตักเตือน การแซว และการตัดสินยังคงทำงานเช่นเดิม เพียงแต่มีเครื่องมือใหม่ พื้นที่ใหม่ และผู้ชมที่กว้างขึ้นกว่าเดิม กล่าวได้ว่าข้อความในโซเชียลมีเดียจึงทำงานเหมือนสายตาสลัดหลังรั้วที่ถูกทำให้แพร่กระจายได้ไม่รู้จักจบ ทั้งในนามของความเป็นห่วง และในฐานะกลไกที่คอยกำหนดว่าใครควรใช้ชีวิตอย่างไรในสังคมร่วมสมัย

ชีวิตสามัญใต้เงาความหวังดี

เมื่อมองผ่านแม่แบบของ “ป้าข้างบ้าน” ชีวิตสามัญไม่ได้เป็นเพียงฉากหลังอันสงบของสังคม แต่เป็นพื้นที่ที่อำนาจทำงานอย่างละเอียดอ่อนที่สุด สิ่งที่เกิดขึ้นหลังรั้วบ้าน หน้าร้านโชห่วยในที่ทำงาน หรือในช่องคอมเมนต์ อาจดูเหมือนเป็นเพียงปฏิสัมพันธ์เล็กน้อย แต่ปฏิสัมพันธ์เหล่านี้กลับเป็นกลไกที่ทำให้บรรทัดฐานทางสังคมดำรงอยู่ได้โดยไม่ต้องอาศัยคำสั่งอย่างเป็นทางการ

ความเป็นระเบียบจำนวนมากไม่ได้เกิดจากกฎหมายหรือรัฐโดยตรง ทว่าเกิดจากการที่ผู้คนเรียนรู้ว่าจะถูกมองอย่างไร ถูกพูดถึงอย่างไร และควรปรับตัวอย่างไรเพื่อไม่ให้กลายเป็นปัญหาในสายตาของคนรอบข้าง

สาระสำคัญของบทความนี้ไม่ใช่การกล่าวโทษ “ป้าข้างบ้าน” แต่คือการทำทำความเข้าใจว่าเหตุใดสังคมจึงผลิตบทบาทแบบนี้ขึ้นมา และเหตุใดบทบาทดังกล่าวจึงได้รับความชอบธรรมอย่างต่อเนื่อง ในสังคมที่รัฐ สวัสดิการ หรือกลไกดูแลอย่างเป็นทางการไม่อาจเข้าถึงชีวิตประจำวันได้ทั้งหมด ความสัมพันธ์แบบเพื่อนบ้าน เครือญาติ คนรู้จัก และผู้ใหญ่ในชุมชนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดูแลกันในทางปฏิบัติ ป้าข้างบ้านจึงไม่ใช่เพียงสัญลักษณ์ของการควบคุม แต่ยังเป็นร่องรอยของสังคมที่พึ่งพาเครือข่ายไม่เป็นทางการในการประคับประคองชีวิตผู้คน

อย่างไรก็ตาม ปัญหาเกิดขึ้นเมื่อเครือข่ายการดูแลเหล่านี้ไม่มีเส้นแบ่งที่ชัดเจนระหว่างการเกี่ยวเนื่องกับการครอบครองชีวิตผู้อื่น ความเป็นห่วงอาจค่อย ๆ กลายเป็นสิทธิในการถาม ความใกล้ชิดอาจกลายเป็นสิทธิในการรู้ และความเป็นผู้ใหญ่อาจกลายเป็นสิทธิในการตัดสิน สิ่งเริ่มต้นจากการดูแลจึงอาจเคลื่อนเข้าสู่การกำกับชีวิต นี่คือความพรัม้วนที่ทำให้ “ป้าข้างบ้าน” เป็นแม่แบบทางวัฒนธรรมที่ทรงพลัง เพราะเธอไม่ได้ทำงานผ่านการบังคับอย่างแข็งกร้าว แต่ทำงานผ่านความสัมพันธ์ที่ผู้คนปฏิเสธได้ยาก การอภิปรายเรื่อง “ป้าข้างบ้าน” จึงทำให้เราเห็นข้อย้อนแย้งสำคัญของชีวิตประจำวันในสังคมไทย กล่าวคือ สิ่งเดียวกันที่ทำให้สังคมยังมีความอบอุ่นและไม่ทอดทิ้งกัน อาจเป็นสิ่งเดียวกันที่ทำให้ชีวิตของผู้คนถูกเฝ้ามอง ตัดสิน และจำกัดอยู่ในกรอบที่คับแคบ ความเป็นชุมชนจึงไม่ได้มีแต่ด้านโรแมนติคของการช่วยเหลือเกื้อกูล แต่ยังมีด้านที่ต้องแลกกับการสูญเสียพื้นที่ส่วนตัวบางส่วนไป

สรุป

กล่าวโดยสรุป “ป้าข้างบ้าน” ในบทความนี้ไม่ได้หมายถึงหญิงสูงวัยที่เฝ้ามองบ้านฝั่งตรงข้าม แต่หมายรวมเป็นแม่แบบของตัวละครทางวัฒนธรรมที่ทำให้เราเห็นว่า สิ่งเล็กน้อยในชีวิตประจำวันมีพลังในการกำหนดขอบเขตทางสังคม เธอเป็นทั้งผู้ส่งแ่งและผู้ตั้งคำถาม เป็นทั้งผู้ให้ความอบอุ่นและผู้สร้างความเปราะบาง เป็นทั้งสัญลักษณ์ของการดูแล และร่องรอยของการควบคุมที่แทรกอยู่ในความสัมพันธ์ใกล้ชิด

สิ่งที่บทความนี้ต้องการชี้ให้เห็นคือกลไกทางวัฒนธรรมที่ทำให้การมอง การถาม การเตือน การนิทา และการแสดงความหวังดี กลายเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบชีวิตผู้อื่น “ป้าข้างบ้าน” ทำให้เห็นว่าความสามัญในชีวิตไม่ได้ปลอดจากอำนาจ แต่เป็นพื้นที่ที่อำนาจทำงานได้อย่างแนบเนียน เพราะมันมาในรูปของความคุ้นเคย ความใกล้ชิด และคำพูดที่ดูเหมือนไม่มีพิษภัยในโลกออนไลน์ แม่แบบนี้ไม่ได้หายไป แต่กลับขยายตัวออกไปในรูปของคอมเมนต์ มีม มุกตลก และการออกความเห็นต่อชีวิตของคนอื่นโดยไม่ถูกร้องขอ เสียงของ “ป้าข้างบ้าน” จึงไม่ได้จำกัดอยู่หลังรั้ว

บ้านอีกต่อไป แต่ยังปรากฏได้ในที่ทำงาน ชุมชน หน้าจอโทรศัพท์ และพื้นที่ดิจิทัลที่ใครก็สามารถเป็นผู้มอง ผู้พูด และผู้ตัดสินได้

ท้ายที่สุด “ป่าข้างบ้าน” จึงทำให้เราเห็นการเมืองของชีวิตสามัญอย่างชัดเจนที่สุด การเมืองไม่ได้อยู่ไกลจากเรา และไม่ได้จำกัดอยู่ในรัฐสภาหรือบนท้องถนนเท่านั้น แต่ดำเนินอยู่ในคำถามธรรมดา สายตาที่ทอดข้ามรั้ว เสียงกระซิบหลังบ้าน และความหวังดีที่อาจค่อย ๆ กลายเป็นสิทธิในการล่วงล้ำชีวิตของผู้อื่น คำถามสำคัญจึงไม่ใช่เราจะอยู่ร่วมกันโดยไม่มองกันเลยได้อย่างไร แต่คือเราจะดูแลกันอย่างไร โดยไม่ทำให้การดูแลกลายเป็นการครอบครองชีวิตของกันและกัน

ผู้เขียน

วิสุทธิ์ เวชวารากรณ์ นักวิจัย

ฝ่ายวิจัยและส่งเสริมวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

บรรณานุกรม

- Das, V. (2007). Life and words: Violence and the descent into the ordinary. Berkeley, CA: University of California Press.
- Douglas, M. (1966). Purity and danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo. London, England: Routledge.
- Foucault, M. (1977). Discipline and punish: The birth of the prison. New York, NY: Pantheon Books.
- Marwick, A. E. (2012). The public domain: Social surveillance in everyday life. Surveillance & Society, 9(4), 378–393.
- Mauss, M. (1990). The gift: The form and reason for exchange in archaic societies (W. D. Halls, Trans.). London: Routledge.